بسمه تعالی

راهکارهای مدیریت قوه خیال در استفاده از فضای مجازی

فاطمه رضاخانی[۱]، نیلوفررمضانی[۲]

استاد راهنما: سیده فاطمه طاهری[۳]

چکیده:

انسان‌ها با استفاده مداوم از فضای مجازی تصاویر و اطلاعات نامناسب زیادی را آگاهانه یا ناآگاهانه وارد ذهن خود می‌کنند. آشفتگی خیال با دریافت این‌حجم از اطلاعات نامتعارف موجب تضعیف قدرت تفکر و شکل‌گیری اندیشه‌های غلط در قوه خیال آدمی می‌شود. این مقاله با عنوان «راهکارهای مدیریت قوه خیال در استفاده از فضای مجازی» در دو فصل راهکارهای تئوری و عملی سامان یافت. قوه خیال نقش اساسی در تصمیمات آدمی دارد، لذا انجام این تحقیق ضرورت دارد؛ چرا که اگر راه مدیریت قوه خیال در مقابل تهدیدهای فضای مجازی شناخته نشود؛ روان و رفتار انسان گرفتار بردگی رسانه‌ای می‌گردد. روش پژوهش کتابخانه‌ای-توصیفی است. یافته‌های مهم مقاله در ارائه راهکارهای تئوری و عملی عبارتند از: کنترل ورودی‌های ذهن، مدیریت زمان و برنامه‌ریزی، شناخت عوامل آسیب زننده به ذهن، دعا و نماز، الگوسازی دینی در بستر فضای مجازی و ورزش.

کلید واژه‌ها : راهکارها، قوه خیال، مدیریت، فضای مجازی

---

[۱] . طلبه سطح دو، مدرسه علمیه معصومیه خرم آباد، دانشجو کترشناسی جامعه شناسی.

[۲] . . طلبه سطح دو، مدرسه علمیه معصومیه خرم آباد.

[۳]. استاد راهنما: طلبه سطح ۳، کارشناسی ارشد نهج‌البلاغه، مدرس حوزه علمیه خواهران استان لرستان.

مقدمه

خداوند متعال قوای مختلفی در وجود انسان به ودیعت نهاده است. هر یک از این قوا نقش و وظیفه مهمی در روح و جسم و مجموعه سبک زندگی او برعهده دارند. مانند قوه شهوت، قوه غصب، قوه عقل و ادراک ، قوه وهم، قوه خیال و ..... هر یک از این قوا می‌تواند نقش سازنده یا مخربی را در رشد و تعالی مادی و معنوی انسان‌ها ایفا نماید. به عنوان نمونه قوه غصب هم کارکرد و نقش مثبتِ قدرت دفاع و واکنش‌های لازم در قبال دشمنان روحی و جسمی را داراست و هم کارکرد منفی خشمگین شدن و واکنش‌های غیر منطقی.

یکی از قوا و نیروهایی که خداوند در وجود بشر قرار داده است، قوه تخیل است این قوه دائماً در حال سیر در امور مختلف است . اگر انسان این قوه را در اختیار خود نگیرد و به آن لجام نزند، می‌تواند انسان را فاسد کند و سبب انحرافات اخلاقی متعددی شود؛ پس مراقبت دائمی از قوه خیال لازم و ضروری است. اگر اطلاعات و ورودی‌ها ذهن و خیال به درستی کنترل نشود؛ انسان دچار اختلال خیال در زندگی می‌شود.

در جهان امروز ابزارهای مختلفی برای از بین بردن تمرکز و ثبات قوه خیال و دیگر قوا به وجود آمده است. زمانی که بشر نتواند کنترل این ابزار را در دست بگیرد، این فناوری‌هایی که می‌بایست در خدمت بشر و قوای او باشد، می‌تواند سبب از بین رفتن بعد انسانی او شود و زندگی انسانی را تبدیل به یک زندگی حیوانی کند. بعد حیوانی‌ای که محور اصلی آن تامین نیازها و غرایز مادی است. این در حالیست که قوه تخیل با خیالات درست و مثبت و با محوریت ایمان بخدا موجب تعالی و سعادت می‌باشد.

سلامت روح و ذهن که بسیار حائز اهمیت است، بستگی به دریافتی‌هایی دارد که از جهان اطراف دریافت می‌شود. این دریافت‌ها منشاء نیروی خیال ذهن انسان است. ابوعلی سینا خیال را اینگونه تعریف نموده: «القوه الخیالیه فی الانسان هی المبتدا الاول لتحریک بدنه؛ قوه خیال در انسان اولین مبدا تحریک بدن است.» قدرت تفکر و خیال زمینه بسیاری از اختراعات و ابتکارات و فن آوری‌های زندگی انسان بوده است. جهان اطراف انسان با توجه به فکرها و خیال‌های او در حال تغییر، دگرگونی و قابل پیشرفت است. این فکر و ذهن آدمی‌ست که جهان او را می‌سازد. هر چقدر خیال بشریت رو به سلامت باشد، جهان کمتر دستخوش تغییرهای غیر انسانی می‌شود.

ذهن انسان بسیار توانمند و مستعد است و قوه خیال آدمی منشاء تحولات مثبت و فراوانی باشد؛ متاسفانه در جهان امروز شاهد تلاش‌های بسیاری برای ورود اطلاعات هرز و غیر قابل استفاده در ذهن بشریت هستیم. تلاش رسانه‌ای فراگیر، برای پیشبرد اهداف غیر انسانی.

این تلاش‌ها غالباً از سوی کسانی هدایت و پشتیبانی می‌شود که با آزادی ملت ها مخالفند و به اصطلاح استعمارگرند. ابزارهای رسانه‌ای مختلفی به کار گرفته می‌شود. از جمله شبکه‌های ماهواره‌ای، شبکه های اجتماعی، پایگاه‌های اینترنتی، کارهای سینمایی و تلویزیونی، موسیقی، کتاب‌های چاپی و الکترونیکی و .... یکی از مهمترین ابزارهایی که توانسته قدرت خیال بشریت را به بردگی بگیرد؛ پیام-رسان‌های اجتماعی یا فضای مجازی است. فضای مجازی با ایجاد احاطه فکری، وابستگی، مشغولیت و گذران وقت در دیدن تصاویری که نباید خیال انسان در گرو آن باشد؛ در تلاش است که قدرت خیال را به تسخیر خود درآورد وتا حدودی در این زمینه موفق بوده است. لذا مقاله پیش‌رو سعی دارد به بررسی راه‌های حفظ و مدیریت قوه خیال از احاطه رسانه‌ها؛ بویژه پیام‌رسان‌های اجتماعی با توجه به تعالیم اسلامی بپردازد. سؤالات تحقیق به قرار زیر است:

۱- راهکارهای تئوری مدیریت قوه خیال در استفاده از فضای مجازی کدامند؟

۲- راهکارهای عملی مدیریت قوه خیال در استفاده از فضای مجازی کدامند؟

با توجه به جست‌وجوهای نگارنده در سامانه های اینترنتی و نرم افراری می‌توان به عناوین مرتبط با موضوع اشاره کرد؛ از جمله: «رسانه و ارتقا امنیت» «رسانه و پیشرفت اقتصاد»،«فضای مجازی و بردگی قوه خیال»، عنوان اخیر به قلم مصطفی بیگ محمدی ارتباط تنگاتنگی با موضوع حاضر دارد. در این مقاله به سلب اختیار کامل فرد و تسلط همه جانبه بر او توسط فضای مجازی پرداخته شده است. لذا امتیاز مقاله پیش رو پرداختن به راهکارهای مدیریت قوه خیال و حفظ آن از تسلط است.

اهمیت مسأله:

امروزه دانشمندان حوزه اخلاق و روانشناسی می‌گویند: روح بیش از جسم مراقبت می‌خواهد. روح خوراک دارد و این خوراک را قوه روحانی یا همان قوه خیال انسان دریافت می‌کند. خیال برای اینکه بتواند انسان را به هدف متعالی خود برساند، باید دارای تطهیر باشد و درگیر اوهام خیالی نباشد. اگر خیال درگیر

اوهامات شود و خوراکی غیر از حقیقت پیدا کند، ذائقه‌اش عوض می‌شود و طعم شیرین حقیقت را فراموش می‌کند. قوه‌ی خیالی که درگیر مجاز می‌شود از حقیقت انسانیت دور می‌شود.

یکی از فضاهایی که بشر را به شدت درگیر اوهام کرده و سبب تقویت آنها شده، فضای مجازیست. فضای مجازی با انتشار تصاویر گوناگون از فضای کاملاً صوری و ظاهری اذهان را درگیر اوهام کرده، صفات رقابت، حسادت، خلأ عاطفی، خلأ جنسی و حتی سرخوردگی و افسردگی را متوجه بشر کرده است. یکی از آسیب‌های که در این فضا جبران ناپذیر است؛ زمانی که فرد در حال ارتباط گیری دیداری و شنیداری‌ست، قدرت تفکر او بسیار ضعیف می‌شود. چون لگام خیال خود را بدون هیچ بهایی به دست فضای مجازی می‌سپارد و تمام خوراک نامطلوب یا مطلوب این فضا را دریافت می‌کند، این آفت سبب از بین رفتن روحیه مهارت آموزی شنیداری و جایگزین یادگیری دیداری موقت می‌شود.

طبق تحقیقات وقت گذراندن در این فضا هیچ دستاورد بیرونی ندارد و کاملاً مانند سفری خیالی‌ست که بعد از ترک آن هیچ اثری برجای نگذاشته و تنها اثر آن این است که زمانی که فرد به زندگی واقعی باز می‌گردد متوجه فاصله بسیار زیاد خود با دنیای واقعی می‌شود. تبدیل زندگی از حقیقت به مجاز ذهن و هوش بشر را تحت شعاع قرار داده و آن را تضعیف می‌کند.

شهید مطهری در این زمینه می‌فرماید: «انسان یک نیرویی دارد و آن این است که دائما ذهن و خیالش کار می‌کند. وقتی که انسان درباره مسائل کلی به طور منظم فکر می‌کند که از یک مقدمه‌ای نتیجه‌ای می گیرد، این را می گوییم تفکر و تعقل. ولی وقتی که ذهن انسان بدون اینکه نظمی داشته باشد و بخواهد نتیجه‌گیری کند و رابطه منطقی بین قضایا را کشف نماید، همین‌طور که تداعی می‌کند از اینجا به آنجا برود، این یک حالت عارضی است که اگر انسان خیال را در اختیار خودش نگیرد، یکی از چیزهایی است که انسان را فاسد می کند؛ یعنی انسان نیاز به تمرکز قوّه خیال دارد. اگر قوّه خیال آزاد باشد، منشأ فساد اخلاق انسان می شود. امیرالمؤمنین علیه السلام می فرمایند: «اَلنَّفْسُ اِنْ لَمْ تَشْغَلْهُ شَغَلَکَ.» یعنی اگر تو نفس را به کاری مشغول نکنی، او تو را به خود مشغول می‌کند. یک چیزهایی است که اگر انسان آنها را به کاری نگمارد طوری نمی‌شود، مثل یک جماد است. این انگشتر را که من به انگشتم می‌کنم، اگر روی طاقچه‌ای یا در جعبه‌ای بگذارم طوری نمی‌شود. ولی نفس انسان جور دیگری است، همیشه باید او را مشغول داشت؛ یعنی همیشه باید یک کاری داشته باشد که او را متمرکز کند و وادار به آن کار نماید و الاّ اگر شما به او کار نداشته باشید، او شما را به آنچه که دلش می‌خواهد وادار می‌کند و آن وقت است که دریچه خیال به روی انسان باز می‌شود؛ در رختخواب فکر می‌کند، در بازار فکر می‌کند، همین‌طور خیال

خیال خیال، و همین خیالات است که انسان را به هزاران نوع گناه می‌کشاند. اما برعکس، وقتی که انسان یک کار و یک شغل دارد، آن کار و شغل، او را به سوی خود می‌کشد و جذب می‌کند و به او مجال برای فکر و خیال باطل نمی‌دهد.» (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۲۲)

امام خمینی (ره) در مورد مسأله کنترل یا رها کردن قوه خیال بیان زیبایی دارند، ایشان می‌فرمایند:«خیال قوه‌ای است بسیار فرار، که دائماً از شاخه‌ای به شاخه‌ای آویزد و از کنگره‌ای به کنگره‌ای پرواز کند و این مربوط به حب دنیا و توجه به امور دنیّه و مال و منال دنیوی نیست؛ بلکه فرار بودن خیال خود مصیبتی است که تارک دنیا نیز به آن مبتلاست و تحصیل سکونت خاطر و طمانینه نفس و وقوف خیال از امور مهمه‌ای است که باید به اصلاح آن علاج قطعی حاصل شود.»

بنابراین طبق نظرات اندیشمندان علوم رسانه‌ای و روان شناختی، همچنین مطابق نظرات کارشناسان و اندیشمندان دینی کنترل قوه خیال امری ضروری و انکارناپذیر است. ایشان نسبت به عدم تسلط بر قوه خیال هشدار داده، درمان ذهنی که درگیر تخیلات و بی‌ثباتی‌ست را توصیه نموده‌اند. پس پرداختن به موضوعی با عنوان حاضر «راهکارهای مدیریت قوه خیال در استفاده از فضای مجازی» ضروری و البته کاربردی است.

مفاهیم و تعاریف:

در هر جستار و پژوهشی ارائه تعریف دقیق و درست مفاهیم و کلید واژه‌ها نقش مهمی در پیشبرد اهداف تحقیق و تعیین ادامه مسیر آن دارد. بنابراین در این قسمت از مقاله به تعریف اصطلاحی کلیدواژه‌های اصلی آن اشاره می‌شود.

قوه خیال:

«کار قوه مدرکه یا قوه خیال، صورتگیری و عکسبرداری از واقعیات و اشیاء است. چه واقعیت‌های خارجی و چه واقعیت‌های نفسانی. تمام تصورات ذهنی موجود در حافظه انسان به وسیله این قوه تهیه شده است. این قوه خود به خود نمی‌تواند تصوری تولید کند. تنها کاری که می‌تواند انجام دهد این است که اگر با واقعیتی اتصال وجودی پیدا کرد صورتی از آن بسازد و به حافظه بسپارد. ضمن این که قوه مدرکه از خود، وجود مستقل و جدا ندارد بلکه شعبه‌ای از قوای نفسانی‌ست. بنابراین، اتصال و ارتباط وجودی آن با واقعیتی از واقعیت‌ها، هنگامی است که خود نفس با آن واقعیت، اتصال وجودی پیدا کند. پس می‌توان گفت شرط اصلی پیدایش تصورات اشیاء و واقعیت‌ها برای ذهن اتصال وجودی آنها، با نفس است و این اتصال موجب

سلامت روان از طریق پیشگیری از ابتلا به بیماری‌هایی است که سبب بیماری روانی و اختلال در ذهن و خیال می‌شود.

سازمان بهداشت جهانی سلامتی را حالت رفاه کامل روانی و اجتماعی میداند. به نظر می‌رسد سلامت روان را در وهله اول باید در مولفه‌ای جستجو نمود که در استمرار آن نقش اساسی دارد در این چهارچوب می‌توان به ورزش و فعالیت بدنی اشاره نمود همانطور می‌بینیم ورزش نقش مهمی در سلامت روانی افراد ایفا می‌نماید به طوری که در سال ۲۰۰۲ سازمان بهداشت جهانی شعار خود را تحت عنوان تحرک رمز سلامتی مطرح نمود هر تجربه حرکتی یا تغییر جسمانی روانی و اجتماعی محسوب می‌گردد زیرا شرکت در فعالیت‌های ورزشی افراد را از نظر فضایی و مکانی به هم نزدیک می‌نماید همچنین ورزش در سلامت و آمادگی جسمانی تعادل و ثبات هیجانی افزایش اعتماد به نفس و آرامش خیال می‌آورد در بررسی تاثیر ورزش بر سلامت خیال به این نتیجه دست یافتیم که تمرینات ورزشی موجب بهبود خلق و خو و ارتقا سلامت می شودو موجب می شود خود باوری روانی افزایش یابد و سبب افزایش عزت نفس افراد شرکت کننده می‌گردد ورزش چنین اثر مثبتی بر شادی افراد دارد یکی از آسیب‌هایی که می‌بینیم امروزه در جامعه به دلیل درونگرایی بیش از حد در بین افراداست عدم شادی درونی است و بیشتر ابزارها برای شاد کردن مردم به ابزارهایی برای شادی موقتی بیرونی تبدیل شده که بعد از قطع شدن منبع آن در وجود احساس سردرگمی و به هم ریختگی ایجاد می‌شود مثل گوش دادن به موزیک با صدای بلند یا انجام حرکات موزون ولی در ورزش منظمی مانند سوارکاری شنا کردن تیراندازی و.....می توان این شادی ایجاد شده را به طور منظم حتی بعد از تمام شدن زمان ورزشی چند برابر تجربه کرد.

نتیجه‌گیری:

امروزه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی نقش بسیار پررنگی در زندگی روزمره افراد مخصوصاً جوانان ایفا می‌کنند. از آموزش‌های گوناگون در زمینه‌های درسی و پژوهشی و مهارتهای هنری مانند آشپزی گرفته تا ارتباطات بین اشخاص و برطرف کردن نیازهای اولیه. می‌توان گفت رسانه امروزه یک نیاز نسبتاً شدید برای افراد جامعه محسوب می‌شود. مردم وقت زیادی را در دنیای مجازی می‌گذرانند و همواره ذهن آن‌ها درگیر اخبار، تصاویر و سرگرمی‌هایی مثل انیمیشن، بازی‌های رایانه‌ای یا فایل‌های صوتی- تصویری مختلفی است. افراد با انگیزه‌های منفعت‌جویانه با زمینه ذهنی تربیت شده یا نشده سازنده این‌همه محتوا هستند.

این اوصاف قدرت تمرکز ذهن را به میزان قابل توجهی کاهش می‌دهد. زمانی که قدرت تمرکز دچار اختلال می‌شود؛ میزان کیفیت اعمال و رفتار به مقدار قابل تأملی کاهش می‌یابد، به طور مثال در حالی که فرد مشغول نماز خواندن است و باید تمام حواس و ذهنش متوجه خداوند باشد؛ بعلت مشغولیت ذهن، متأسفانه در پایان نماز متوجه می‌شود، حتی به کلامی که بیان کرده توجه نداشته و طوطی وار این فریضه را انجام داده است. نتیجه کاهش قدرت تمرکز و پرش ذهن اختلال در قوه خیال می‌باشد.

از دستاوردهای این تحقیق ارائه راهکارهای تئوری و عملی برای مدیریت قوه خیال در فضای مجازی است. راهکارهای تئوری مانند:

۱. کنترل ادراکات حسی؛ مواظبت از دیده‌ها و شنیده‌ها سبب مدیریت ورودی اندیشه و قوه خیال می‌شود. با مدیریت اندیشه می‌توان از بروز بیماری‌های روحی مانند اضطراب و استرس و تشویش در جامعه جلوگیری کرد.

۲. فضای مجازی بشدت احساسات و عواطف جامعه را درگیر و دچار تشویش ذهنی می‌کند. منفی انگاری ارزش‌های اجتماعی و دینی از دیگر عوامل آسیب‌زای فضای مجازی‌ست. امکان آلوده شدن افراد به گناه از طریق مشغله‌های ذهنیِ بیهوده در استفاده‌ی غلط از فضای رسانه‌ای بالاست. شناخت عوامل یاد شده و آموزش کاربران نسبت به پیامدهای این عوامل از راهکارهای تئوری مدیریت قوه خیال در فضای مجازی است.

۳. مدیریت زمان و برنامه‌ریزی از دیگر راهکارهای تئوری مدیریت قوه خیال در استفاده از فضای مجازی‌ست.

راهکارهای عملی‌ای که در پژوهش فعلی مورد بررسی قرار گرفتند نیز عبارتند از:

الگو سازی دینی در بستر فضای مجازی، نماز و دعا، مدیریت واقعی زمان در بستر استفاده صحیح از فضای مجازی، تشویق آحاد جامعه به خصوص جوانان به فعالیت‌های مناسب روزانه و ورزش.

می توان کمک کرد که از میزان ابتلائات جامعه به اثرات سو ء این فضا بکاهیم.

قوه خیال و تخیل زمینه ساز سعادت و شقاوت انسان است؛ چرا که تخیل است که ادراکات را به تصورات و بعد به تصدیقات (تصمیمات و اراده های مهم چگونه زیستن، شغل، تحصیل، ازدواج و...) تبدیل می‌کند. اگر فضای مجازی را به خوبی مدیریت نکنیم، همواره خیال را تحت شعاع قرار می‌دهد. اسارت و بردگی

قوه‌ی خیال اثر مخرب استفاده بی رویه و مدیریت نشده‌ی فضای رسانه‌ای است. اسارتی که حبّ نفس و دنیا طلبی شدید را به دنبال دارد.

جستار حاضر جهت رهایی از اسارت و بردگی قوه‌ی خیال، با ارائه‌ی بخشی از راهکارهای دانشی و عملی برای مدیریت درست قوه‌ی خیال در استفاده از فضای مجازی، سعی دارد به سالم‌سازی نسل بشر در برابر ابزارهایی که سبب به خطر افتادن درک، فهم و تخیّل انسان می‌شوند، کمک کند.

●فهرست منابع

۱. ابراهیمی مقدم، محمد رضا، روح الله، ابراهیمی مقدم، ابراهیمی، سودابه، مقاله «راهکارهای کنترل و مدیریت ذهن»، بی‌نا، بی‌تا.

۲. اسکندری، محمد حسین، مقاله «کالبد شناسی مفهوم قدرت»، حوزه و دانشگاه (روش شناسی غلوم انسانی، ۱۳۸۱، ش ۳۰.

۳. بروسی، لوین، مقاله «همه گیری بیماری روانی» نشریه سیاحت غرب، اسفند ۱۳۸۵.

۴. بی اسمیت، مارک، لوک، پیتر، جوامع درفضای مجازی، لندن، روتلج، ۱۹۹۹.

۵. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول (ص)، سازمان انتشار جاویدان، ۱۳۲۴ ش، ص ۳۴۶.

۶. جباری، علی، متخصص اعصاب و روان، انتشار سال ۹۸ ، سایت ماوررانت.

۷. جمعی از نویسندگان، خلاصه کتب مدیریتی، ص ۴۹۵۱ ، نشر دیجیتالی، اصفهان،مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه، ۱۳۹۱.

۸. جوانی، محمد، علوم شناختی در جنگ شناختی، نواندیشان دنیای کتاب، بی جا، چ ششم، ۱۴۰۰، صص ۵۴ و ۵۵.

۹. خمینی، روح الله، آداب صلات و نماز، فصل دهم در دعوت به تحصیل حضور قلب ،ص۴۳، تهران ، ناشر: تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره)، بی‌تا.

۱۰. روزبان، مسلم، مقاله «بررسی نقش ورزش در جهت زندگی سالم»، بهار و تابستان ۱۳۹۹، سال دوم، مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی (موسسه آموزش عالی نگاره) تابستان ۱۳۹۹ – شماره ۵۲، صص ۱۵ تا ۲۶.

۱۱. روزنامه شهر آرا ، ش: ۲۷۳، تاریخ انتشار؛ ۱۹/۲/۸۹.

۱۲. روشندل اربطانی، طاهر، مقاله «چیستی مدیریت رسانه»، ۱۳۸۷.

۱۳. صدرالدین محمد، قوام شیرازی، مفاتیح الغیب، ص ۲۶۸، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی انجمن اسلامی–حکمت و فلسفه ایران،۱۳۶۳ ش.

۱۴. عگسری، علی، قنبریان، مقاله «راهکارهایی بر کنترل ذهن و خواطر نفسانی با تاکید برمنابع اسلام»، نشریه اخلاق، بهار۱۳۹۵، سال ششم ،ش ۲۱.

۱۵. قریشی‌باقر، شریف، تحلیلی از زندگی موسی بن جعفر،ص ۲۷۲، نشریه کنگره جهانی امام رضا (ع) ، ج ۱.
۱۶. مطهری، مرتضی، آثار شهید مطهری، ولاءها و ولایت ها، جلدسوم، صص ۲۹۹ و۳۰۰، انتشارات صدرا ، سال ۱۳۹۶.
۱۷. مطهری، مرتضی، مجموعه آثارشهید مطهری، حکمت ها و اندرزها –فلسفه اخلاق –تعلیم و تربیت در اسلام –حکمت عملی ،انتشارات صدرا ، ج۲۲، قم، ۱۳۸۹.
۱۸. موسوی خمینی، روح الله، شرح چهل حدیث، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ص ۱۷، ۱۳۹۸.
۱۹. نراقی، محمد مهدی، جامع السعادت، تعلیق محمد کلانتر، ج ۱ ، بیروت، نشر اعلمی، بی‌تا.

1. www.modiryar.com
2. https://hawzah.net/fa/Book/View/45230/171
3. http://www.asemankafinet.ir/ta
4. http://public-psychology.ir/1395/09/triune-brain-th